

LÁZADÁS A KERETEK ELLEN

Várady Tiborral
Szerbhorváth György
beszélgetett

*K*ezdetben, a hatvanas évek elején a ponyvával, a képregénnyel, a giccsel – amit akkor a szerből átóveve magyarul is sundnak mondtak – foglalkoztál. A többi közt felvetted, hogy a kulturális különbség a szociális különbségeket erősíti meg. Egyfajta elitizmus is volt a tömegkultúra kritizálásában? Mi volt az érdeklődésed háttérében?

Itt több kérdés is felmerül. Amikor megjelent a folyóirat, az első számban erkölcsről és igazságosságról írtam, és ez elsősorban jogi írás volt. Akkor és azóta is kerestem témákat, melyeken keresztül át lehet járni a jog és az irodalom közt. Az egyik ilyen téma a pornográfia volt, aminek van irodalmi súlya, érdekessége, de elég sok jogi perben is megjelent, és maguk a perek is mutatnak irodalmi narratívát. És valahol a ponyva is ide kapcsolódik, ennek is volt jogi relevanciája. A perek, melyekről írtam, elsősorban amerikai perek voltak a pornográfiáról és a ponyváról, Jugoszláviában nem igazán akadt ilyen. Az irodalomnak a határán lévő jelenségek érdekeltek tehát a hatvanas években, így jutottam el a képregényig is, erről is írtam esszét. Ezek a témák valóban kapcsolódnak a tömegkultú-

rához, melyben veszélyt láttunk – és látok ma is. Csak a tömegkultúra kifejezőeszközei változtak. A képregény például szinte eltűnt, ami megmaradt belőle, az elvált a tömegkultúrától. Akkoriban a Forumnak külön részlege volt, amely képregényeket adott ki, és sikeres is volt mint vállalkozás, anyagi alapot adott a Forumnak. Azt mondhatnám, hogy a hatvanas évek elején határmezsgyéket kerestem.

A pornográfia a Sympo-ügyek kapcsán is vádként merült fel. Ez a korábbi tudás hasznosítható volt?

Valamennyire igen. A Sympo-perekben sajnos a jognak egészen minimális szerepe volt. Én az első fázisban, a betiltásügyekben védtem a lapot, de utána a vádlottakat nem én védtem, őket csak gyakorló ügyvéd képviselhette büntetőperekben. Én pedig asszisztens voltam a jogi karon, nem voltam tagja az ügyvédi kamarának. De a folyóiratot az is védhette, aki nem kamarai tag. Ezekben a perekben annyira előtérben volt az ideológiai és a politikai döntés, hogy noha az ember természetesen próbált jogi érveket építeni, ezeknek nem igazán volt esélyük, az eredmény nem a jogi érvek konfrontációján múlt. A vádlottak elítélése sem Slobodan Beljanski és Koncz István ügyvédekén múlt, nem is az ügyészen vagy a bírón, hanem a pártbizottságon.

Akkor azt tudni lehetett, kik döntöttek a pártban a betiltásról, Tolnai Ottó, Miroslav Mandić és Rózsa Sándor felfüggesztett börtönbüntetéséről? Vagyis hogy kik gyakorolhattak nyomást a bíróságra?

Miroslav Mandić és Rózsa Sándor tényleges börtönbüntetést kaptak, Tolnai Ottó felfüggesztett büntetést. Pontosan nem tudom megmondani, hogy kik voltak a tényleges döntéshozók. Egyet tudok. Ismertem egy Maksimović nevű aktivistát, a párt vajdasági ifjúsági osztályának a vezetőjét, talán a Szocialista Ifjúsági Szövetségből kapcsolódott a központi bizottsághoz, és egyébként egy időben tanársegéd volt. Benne volt valami nyitottság is, és a tárgyalás lefolyása előtt Tolnai esetében megmondta nekem, hogy mi lesz az ítélet: felfüggesztettet kap. Elvileg a tárgyalás végén születik a döntés, de ő ezt már a párt-

bizottsági ülésen hallotta. Zavarhatta a lelkiismeretét a döntés, talán valamilyen gesztust akart mutatni felénk, „az ellenfél vagy ellenség” felé, azzal, hogy közölte velem, amit nem lett volna szabad előre közölni.

1972-ben járunk, és úgy tartja a fáma, hogy a horvátok, a szerbek és a többi nemzet vagy nemzetiség esetében is a saját nemzeti közösség soraiból kellett valakiknek leszámolniuk a „nacionalistákkal”. Ha ez nem tévhit, akkor magyarnak is kellett lennie az Új Symposion betiltása és a börtönbüntetések mögött.

Ez valóban így volt. Folyt a leszámolás a Mas-pokrettel, azaz a horvát nacionalistákkal, a '68-as eszmék képviselőivel is, voltak szerb és más célpontok, tehát találni kellett minden nemzetiségben is valamilyen célpontot. És a magyar kultúrában nem volt más nyilvánvaló célpont, mint az *Új Symposion*. Hogy a nemzetiségünkön belül – így hívták akkoriban a kisebbséget – volt-e valaki, aki a leszámolást mozgatta, nem tudom. Ügyészt nem találtak. A betiltási eljárásban a bíró Hübsch Richárd volt, aki német származású, de magát magyarnak vallotta, és tulajdonképpen rendes ember volt. Látszott rajta, hogy kényszerből folytatja az eljárást, azt nem tudom. Keringtek különböző találgatások, de egyről sem bizonyosodtam meg.

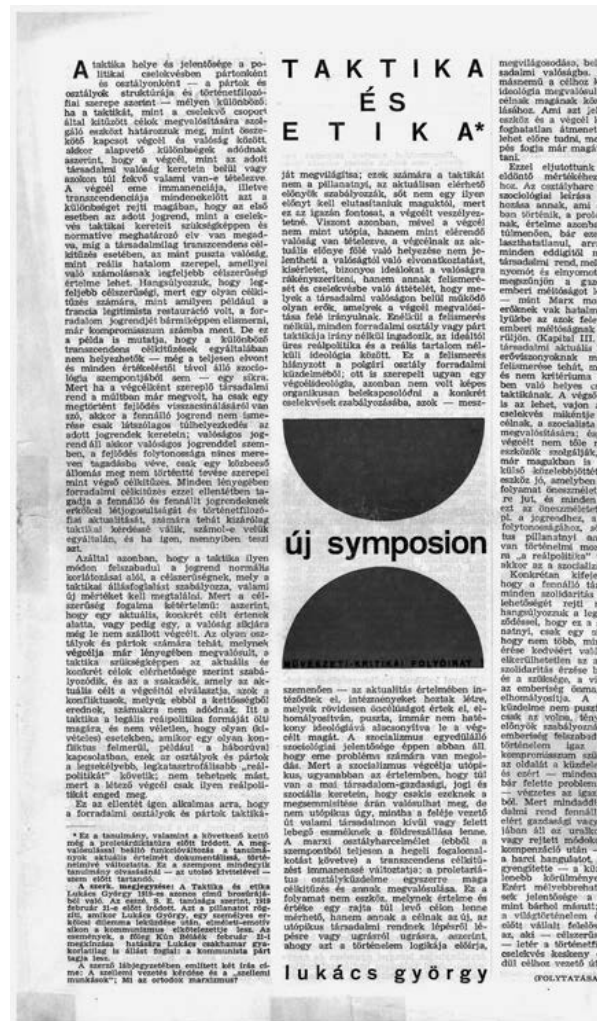
Milyen nyelven folyt a tárgyalás?

Szerbül. Más opció 1971-ben nem volt.

Az 1983-as betiltás kapcsán sokan emlegetik Major Nándor nevét, hogy ő állt a háttérben. De még Bori Imre neve is felmerült a harmadik generáció, a Sziveri-ügy kapcsán. Bori visztot, ahogy egyik írásodban olvasható, a '71-es ügy¹ perén is ott volt, és azt mondta: most vonul be az Új Symposion az irodalomtörténetbe.

Igen, erről én is hallottam, de megerősíteni nem tudom. Közvetlen információm nincsen. A Sziveriéket ért támadások idején nem volt

tam olyan közel az eseményekhez, mint 1971-ben és 1972-ben. A nyolcvanas évek elején leginkább joggal foglalkoztam, Amerikában is kezdtem tanítani.

1 A betiltási perek 1971-ben voltak, a büntetőperek 1972-ben.

ember, mert közöttünk mindenki tudta, hogy Rózsa Sándornak ez az igazi neve. Ez némi képp megnyugtató is volt.

Akkor már nem voltál felelős szerkesztő, hanem a szerkesztőbizottság tagja. Mennyire rettentetek meg az üggyől, traumát okozott?

Mindannyiunk számára megrendítőek voltak az ítéletek. Persze félelmet is keltettek, de senki sem állt át a másik oldalra. Mi tudatosítottunk magunkban egy álláspontot, bátraknak tartottuk magunkat, ezt a képet kellett fenntartanunk egymás között. Nem lehetett letérni az útról. Egy próbatétel akkor következett, amikor közleményeket kellett hogy kiadjon az Ifjúsági Tribün, a Symposium Munkatársainak Értekezlete és a Szerkesztőbizottság. A Munkatársak Értekezletének a nyilatkozata volt bátrabb. Miroslav Mandić szövegével kapcsolatban például az áll benne, hogy nem lehet elítélendő, ha valaki (Mandić) azt támadja, hogy „a »Sutjeska« filmben giccs készül a forradalmunkról és Titóról”. A Nyilatkozat szerint rendben van, ha írásokat nyilvánosan bírálják, de a Munkatársak Értekezlete helytelennek tartja a betiltásokat. Hangsúlyozza, hogy ha vannak is hibák Rózsa Sándor írásában, nem politikai cikkről van szó, hanem humoreszkról. Hasonló a hangneme a Szerkesztőbizottság közleményének is. Más a hangvétele az Ifjúsági Tribün közleményének. Ebben az is áll, hogy a Tribün „a legerélyesebben elítéli az Új Symposium 76. és 77. számában megjelenő nacionalista és más kilengéseket” („ekscs” a szerb eredetiben). Emellett hangsúlyozza, hogy a Tribün nem fog tolerálni antiszocialista ténykedést. A Tribün közleményét is tősgyökeres symposionista, Végel László írta alá, de neki nehezebb helyzete volt a Tribün Tanácsában, ahol sokféle ember volt. A Symposium szerkesztőbizottságában és a Munkatársak Értekezletén magunk között voltunk. Egyébként a meghatalmazást, amely alapján a Symposiumot képviseltem a betiltási perekben, Tolnai Ottó írta alá a Szerkesztőség nevében és Végel László a Tribün nevében.

Személyes következményekkel is kellett szembesülnünk. Igazán komoly szankciók-

kal Mandićot, Tolnait és Rózsat sújtották. De a fenyegetések valamennyiünket elérték. Utólag az emberekben megjelenik a kísértés, hogy tetszelegjenek az áldozat szerepben – de voltak tényleges problémák is. Számomra igazi drámai következmények nem voltak. A perek előtt felszólítottak az egyetemen, hogy ne képviseljem a Symposiumot, mondták, hogy nem tesz jót a karrieremnek, és következményei lehetnek, ha a lapot védem, de nem merült fel bennem az az opció, hogy visszalépjek. Magam miatt sem, a közösség miatt sem, ahová tartoztam. Utána egy darabig nem vehettem részt kutatási projektumokban, de hát ez nem volt igazán súlyos szankció. Szóval nem kellett hősnek lennem, hogy mégis vállaljam a bíróság előtt a Symposiumot képviselőmet.

Az Új Symposium 1981-ben körkérdéssel fordult az első generációs sympósokhoz, Sziveri János írta a felkérő levelet. A válaszd megjelent októberben, a lap 200. számában. A szöveget újraközölted 1995-ös, Történelemlétközelben című kötetedben. Itt derül ki, hogy eredetileg szerepeltek cikkedben Miroslav Mandić inkriminált szövegének részletei is, amelyek miatt betiltották a lapot. Rózsa Sándor esetéről is írtál. 1995-ben megjegyezted: „Az utolsó két flekk benne volt ugyan a kéziratom első változatában, de aztán, figyelembe véve, hogy a tiltó ítéletek még nem váltak történelemmé – kimaradt.”

Én megőriztem a betiltott példányok egy-egy számát, ami akkor jogellenes volt. Később persze ez kevésbé volt veszélyes. Bennem van egy családi megrögződés, hogy mindent félreteszek. Elvileg még ma is jogellenes lehet a betiltott számok tárolása, de ma már ennek nincsen semmilyen tényleges veszélye.

Az egész generációra mondható, hogy egyfajta keretben gondolkodtak, elfogadták az adott ideológiát, a jugoszláv szocializmust, az öngazgatást. De a perek kapcsán felmerült-e az, hogy a keret nem jó, a rendszeren kellene változtatni? Vagy hittetek benne, elfogadtátok mindezek ellenére? Jogászként nehéz is mást tenni, mint túllépni az egész rendszeren.

A keretek ellen határozottan volt lázadás – nem csak a perek kapcsán. Az öngazgatás nem volt egy egyszerű keret. Ez lázadás volt

a szovjet modell ellen, egy „igazibb kommunizmus” keresése (vagy hirdetése), egy olyan elképzelés, mely Nyugaton is nyert valamilyen teret – például a német „Mitbestimmung” révén. Nyugati baloldali értelmiségiek is támogatták az elképzelést, hogy ne csak a befektetett tőke, hanem a befektetett munka is teremtsen döntéshozatali jogot. A probléma abban volt, hogy ez az érdekes kísérlet egy egypártrendszerben próbált megvalósulni. Vitatható, hogy volt-e egyáltalán esélye – tényleges demokrácia nélküli egypártrendszerben biztos nem volt. Így frázisokra redukálódott. E frázisok állandóan körülöttünk keringtek a torlódó értekezletek világában. Ezeknek az értekezleteknek a világáról és a frázisvilágról igyekeztem könyvet írni. Az *egérszürke szoba titka* című könyvem 1976-ban jelent meg, majd 1981-ben angolul, egy angol-amerikai kiadó által. A frázisvilág problémája persze nem szűnt meg az öngazgatás megszűntével. Az öngazgatás idején talán brutálisabb volt – és könnyebben látható.

Egy dolognak tűnik a régi lapszámokat újraolvasva például a bürokráciaellenesség. Egy másik dolog viszont, hogy egyes írások balról előzték a rendszert, számonkérve, hogy éppen nem eléggé valósítják meg a vallott eszméket.

Ez részben igaz, különösen az induláskor. Komoly szerepe volt ebben Bosnyák Pistának, aki őszinte kommunista volt. Nem azért csatlakozott a párthoz, hogy valamilyen előnyt szerezzen. Eszményképe volt Sinkó Ervin, aki szintén a gyökereiben volt baloldali, kommunista. Ezért volt az, hogy akit a hetvenes évek elején kidobtak a pártból, az a Bosnyák volt. Bányai Jánost megintették, Végel és Gion Nándor maradtak a pártban, de egyikük sem volt valójában kommunista. Egyébként annak, hogy Bosnyákot '70-ben kidobták a pártból, nem volt semmilyen kihatása a mi közösségünkre. A választóvonal közöttünk, sympósok és a mások közt volt, nem belül.

A legismertebb jugoszláv disszidens folyóiratnak, a *Praxis*nak is sok köze volt a kommunizmushoz, de semmi köze nem volt a pártapparátushoz.

Nem személyeskedésképp, akkor minek tartottad magad?

Én Amerikában lettem tulajdonképpen baloldali. (Míg ezt kimondom, persze felötlök a kérdés, hogy maradt-e valódi tartalma a „baloldali”, „jobboldali” megjelöléseknek.) Amerikában más perspektívában láttam a dolgokat. A disszidens gondolkodás – ami-ben valamennyi symposionista hitt – ott más csapásokon haladt. Így az is felötlött, hogy csak az lehet valóban disszidens, aki a jelen környezet ellen lázad. Tehát nem az, aki egy kommunista országban szidja a kapitalizmust, vagy Amerikában szidja a kommunizmust – vagy mondjuk Szerbiában vagy Magyarországon, most, 2017-ben igyekszik leleplezni a kommunizmus hibáit. Amikor először voltam Amerikában (1967 és 1969 között), a vietnámi háború volt a legvitatottabb esemény. Ott kissé másképp láttam a dolgokat. Magyarországi barátaim zömmel Amerikának szurkoltak. E mögött az állt, hogy látókörön belül volt még és fáj még az 1956-os forradalom letiprása a Szovjetunió által. Vietnám inkább a Szovjetunióhoz kötődött, tehát Vietnám ellenfele tűnt rokonszenvesebbnek. Viszont azt is láttam, hogy szinte minden normális amerikai, akit megismertem, ellenzi a vietnámi háborút. Ha az 1956-os forradalom párhuzamát követem, Amerikában nem Magyarország, hanem inkább a Szovjetunió képmását látták. Számomra is ez volt inkább meggyőző. Aztán láttam Amerikában az elképesztő szociális egyenlőtlenségeket, és ott lüktetett az 1968-as lázadó gondolkodás. Azt is láttam, hogy nem feltétlen kommunizmushoz – és biztosan nem csak egypártrendszerhez – köthető csak a baloldali gondolkodás.

Hogyan kerültél ki az USA-ba? Volt ennek feltétele?

A Fulbright-ösztöndíjat 1967-ben először terjesztették ki kommunista országra, Jugoszláviára. Tehát 1967-ben megpályáztam. Sokféle képességfelmérő tesztet kellett végigcsinálni. Segítettek az egyetemi vizsgaeredményeim is, segített a nyelvtudásom (több nyelvet beszéltem, és akkoriban jóval ritkább volt

az angoltudás, mint ma). Akkor ezt a hatalom sem akadályozta, a Fulbright Alapítvány tisztségviselői azt választották ki, akit akartak. Én a Harvardot céloztam meg, és szerencsésen meg is kaptam. Az újvidéki egyetemen a dékán, egy jóindulatú ember, Magarašević – aki inkább szalonkommunista volt – mondta, hogy mégse menjek a Harvardra, mert nem tesz jót a karrieremnek. A mostani perspektívából ez ostobaság, de akkor ez nem volt ilyen világos, Magarašević úgy látta, hogy ha kinn vagyok két évig, az elszakít innen, rosszat tesz a karrieremnek. Aztán akadtak beszélgetések, hogy aki Amerikába megy, az kém lesz, de ezek súlytalan pletykák maradtak, szakmai pályámon nem vetettek gátat.

Tősgyökeres nagybecskereki, ügyvédi családból származol, ahol a többnyelvűség is adott, magától értetődő volt. A családi háttér, az életutad sem tipikus, a Sympo szerkesztőinek, alkotóinak többsége kisvárosból, faluról, paraszti-kispolgári világból jött inkább. Akadt emiatt konfliktus, feszültség, vagy tényleg annyira a felszabadultságérzet uralta a hatvanas éveket?

Nem, ez nem hozott semmilyen feszültséget, és nem akadályozott sem barátságot, sem megbecsülést. A becskereki ügyvédi irodából éppen azért jöttem át Újvidékre, mert itt volt a *Symposion*. Persze, vonzott a tanári karrier is, de a *Symposion* volt a döntő érv. Hívtak Belgrádba is tanítani, de ez eszembe se jutott. '63 elején jöttem Újvidékre, akkor még csak alakulgatott a szerkesztőség, de ismertem a társaságot, együtt jártunk különböző rendezvényekre – és a Dominóba –, és úgy éreztem, hogy egy egészen kivételes nemzedéket ismerek meg. Azt hiszem, hogy – egy-két kivétellel – ennyire érdekes emberekkel a Harvardon sem találkoztam. Igen, más közegekből jöttek, nemigen beszéltek idegen nyelveket, de ennél sokkal fontosabb volt a közös gondolkodás.

Igen fontos írásod 1968-ból a Vajdasági magyar tudományosság? című. Fölvetted a kérdést, hogy az irodalmon kívül lehetséges-e ilyesmi. Az irodalom mindenkinek nagy szenvedélye volt, te is írtál

prózáat, ma is írsz dokumentarista prózáat. Megalkult akkor a magyar tanszék, a Hungarológiai Intézet, a Hídban, az Új Symposionban is volt helyel-közzel szociológia, a lapokban szociográfia, és ez az írás a Létünk létrehozásához vezetett.

Annak, hogy az egyetemeken legyen magyar nyelvű oktatás is, lelkes híve voltam. Az újvidéki jogi karon – lehet, hogy ez szerénytelenül hangzik – én hoztam létre a magyar nyelvű oktatást. Kétségtelen, hogy a vajdasági magyar jogászok – a bírók is, ügyvédek is, ügyészek is – kell hogy tudjanak magyarul, szükség van magyar nyelvű eljárásokra is. De felvetődött bennem a dilemma, hogy van-e esélye – és ha igen, milyen területeken van esélye – a vajdasági magyar tudományosságunknak. Láttam például, hogy magam is habozok, hogy szakcikkek hol és milyen nyelven jelenjenek meg. Amerikában vagy más külföldi országokban, esetleg Magyarországon vagy Jugoszláviában? És ha Jugoszláviában, akkor szerbül vagy magyarul? És ezzel kapcsolatban felvetődik, hogy létezhet-e mondjuk vajdasági magyar jogtudomány vagy vajdasági magyar fizika. Az egyértelműnek tűnt, hogy közöttünk teret kell biztosítani – természetesen magyar nyelven – olyan témáknak, melyek közösségünket érintik – akkor is, ha szemem fel jogi témákról van szó. Van értelme és szükséges a *Létünkben*, vagy másutt, kisebbségi jogokról értekezni. Több szociológiai kérdés is fontos a közösségünk számára. De van-e igazán értelme, hogy mondjuk a nemzetközi választott bíráskodásról szóló New York-i egyezmény V. szakaszáról magyarul jelentessek meg írást Vajdaságban? És hol vannak a választóvonalak? Nem tudok pontos választ adni.

Az utóbbi időben is felmerült, hogy legyen vajdasági magyar egyetem. Akkor megfogalmazódott ez az ötlet?

Ez akkor, a hatvanas, hetvenes években elképzelhetetlen volt. Hogy legyen párhuzamos oktatás egy általános egyetemen, az elképzelhető volt – és valamennyire megvalósítható is. Akkor még nem voltak magán-

egyetemek, kisebbségi állami egyetem pedig nem volt a képernyőn. Amikor próbáltam a magyar oktatást bevezetni, sokat segített az akkori dékán, Nikola Vorgić. Korábban politikailag megbélyegezték, sehová sem vették fel ügyvédjelöltnek, de apám ügyvédi irodájába igen. Később megváltozott az életpályája, az egyetemre került, és egyértelműen támogatott abban, hogy párhuzamos magyar nyelvű oktatást vezessünk be. Emlékszem, hogy egy dél-szerbiai kolléga – aki másokkal együtt ellenezte – egy képletet követett, melyet utána többször láttam felbukkanni, ha kisebbségi jogok visszaszorításáról volt szó. A képlet lényege, hogy felfelé hamisítja az igényt, amit így könnyebb elutasítani. Azt mondta a kollégáinak – és volt, aki nekem közvetítette, mi hangzott el a pártértekezleten –, hogy én a szerb helyett akarok magyar oktatást bevezetni. A dékán is ott volt az értekezleten, és mondta, hogy én a szerb mellett – és nem a szerb helyett – akarom a magyar oktatást. Azóta is többször láttam a kisebbségi jogok esetében, hogy a tipikus többségi ellenérv a fölfelé hamisítás, mert így könnyebben elsöpörhető a javaslat vagy a követelés. De ez összejött akkor, és aránylag tisztességes szinten megvalósult a párhuzamos oktatás, létrejöttek lektorátusok is. Hogy ma lehetséges-e ennél tovább lépni és magyar egyetemet szervezni – nem tudom. Szeretném, ha lenne Vajdaságban egy magyar egyetem, és közben töprengök azon, hogy ez reális-e.

A hatvanas évek legutolsó éveiben téma volt egy rövid ideig, hogy esetleg létrejöhet, kialakítható a vajdasági magyar nemzet is.

Erre nem igazán emlékszem. A szerkesztőségben, az értekezleteken, a társaságunkban ez nem igazán volt téma.

Amiben benne volt, hogy mi mások vagyunk, mint a magyarországiak.

Én inkább, Bori kapcsán, arra emlékszem, hogy a vajdasági magyar irodalomról volt szó, lehet, hogy valaki elment a vajdasági magyar nemzetig is. Erre komoly felvetésként nem emlékszem.

Jogászként milyen szereped vagy hatásod volt egy valójában mégiscsak bohém művészi közegben?

Egy jogász sem mindenütt és mindig jogász. Meg aztán nem példátlan, hogy valaki a jogi vagy orvosi szakmát váltogatja vagy ötvözgeti az irodalommal. Ezt tették már jó írók is, rossz írók is, jó jogászok is, rossz jogászok is. Az *Új Symposion* egy olyan közeget kovácsolt, melybe különböző emberek is belefértek.

És disszidenseknek tartottátok magatokat?

Igen, annak. De hogy ez mennyire igaz, azt nem az mutatja, hogy mit mondunk magunkról, hanem hogy mit írtunk és mit tettünk.

Mit jelentett Domonkos István távozása? Az elvándorlás már akkor is problémaként jelent meg. Ma meg látjuk a migráció okait, következményeit, mértékét.

Domonkos távozása nagyon fájó pont volt. Utána még sokáig reménykedtünk, hogy ez egy ideiglenes dolog. Évekig intéztem az újvidéki ügyeit, a lakásügyeit, a szerzői jogokkal kapcsolatos kérdéseket. Ő is azt remélte, visszajön. Most mi ketten is már Pesten beszélgetünk, de a hetvenes években – legalábbis a mi közösségünkben – még nagyon rendhagyó volt a külföldre távozás. Persze akkor is távoztak vendégmunkások, közöttük ismerősök vagy osztálytársak is, de abban akkor még nem láttunk egy megállíthatatlan folyamatot. Azóta sok minden történt...

Egy helyütt azt írod később, 1994-ben, hogy ebben a szocialista világban mégis „kialakult valamilyen civilizációs védőkéreg, és a különbözőség (az a tény például, hogy valaki magyar) nem ellenkezett semmilyen nyilvánosan hirdetett értékkel”.

Ezt a szöveget elsősorban az ihlette, hogy a kilencvenes években ez a védőkéreg megszűnt. A titói rendszerben a másságnak volt valami védelme. Ezt azzal is magyarázom, hogy például Ceaușescuval ellentétben ő nem a többségi nemzethez tartozott, ezért az uralma nem támaszkodhatott nacionalizmusra. Egyensúlyra támaszkodott, és ezt igyekezett hitté változtatni. Ez az egyensúly

persze nem volt tökéletes, és nem igazán demokratikus eszközökkel teremtődött. Például a sarajevói jogi karon két évre választottak dékánt, a szerbet horvátnak, azt meg bosnyáknak kellett követnie. Ez nem igazán „a válasszuk mindig a legjobbat” elve, de sohasem volt könnyű szabad választásokat és etnikai feszültségeket egyeztetni. Mindenesetre a titói rendszer valamennyire védőburkot vont a különbözőség fölé. Viszont az is igaz, hogy az egyensúlyigénynek más hozadéka is voltak. Ez ihlethette a *Symposium*-pereket is – ezúttal kivontak minket a védőburok alól, és mások mellé löktek, akik már kint álltak.

Mi érződött a korabeli Belgrád–Újvidék-ellentétből, ami főképp maguk a szerb kommunisták közt feszült? Vagy az Újvidék–Szabadka-ellentétből? Újvidék is egyfajta központ volt, azzá vált a vajdasági magyarok esetében. Vagy mit jelentett a periférián való lét?

Belgráddal kapcsolatban nincsenek rossz élményeim. Semmiféle ellenszenvem nem volt, és nem éreztem magam rosszul a belgrádi egyetemen. De közben igyekeztem egy kultúrához kapcsolódni, mely Belgrádban nem létezett. (Mint ahogyan Amerikában sem, és Amerikában sem próbáltam állandó lakhelyet kialakítani.) A Belgrád–Újvidék politikai ellentét az *Új Symposium*-ban nem jelent meg, releváns sem volt.

Ma már könyvek jelennek meg arról, milyen hatalmas csörték zajlottak pártvonalon a tartományiak és a belgrádiak közt. Mégsem érződött semmi?

Igazad van, de emlékezetem szerint mihozánk ez nem jutott el. Amikor a symposionista emlékek között matatok, nem bukkan fel semmilyen lecsapódása a Vajdaság–Belgrád-ellentétnek.

Utólag lehetünk okosabbak, hogy Újvidék mesterségen lett-e magyar központ, volt-e ellentét, mi volt érzékelhető. Vagy hogy mit láthattak, vagy mit miért nem láttak. De felfigyeltek-e arra, milyen a magyarok szociális helyzete?

Először is a szociális különbségek sokkal kisebbek voltak, mint ma. Emberek és fizeté-

tárgy jön létre, mely többé már nem teljesen személyes. Bányai, ha kritikusai krédójának nem az antidogmatizmus volna az alapja, s ha nem tartana attól, hogy tetszését vagy nemtetszését feltétel nélkül, akár a „kizárólagosság” vádjától sem riadva vissza, mindenkor közölje — az emotív (közvetlenül személyes, ha úgy akarjuk: „romantikus”) vers és a filozofikus (közvetlenül személyes, a szabad emóciók megzabolázása révén objektívizált-klasszicizált) költemény közül mindenkor az utóbbit választaná, abban ugyanis (Jovan Hristić nyomán) bizonyos előnyöket, pozitív költészeti többletet vél felfedezni. Hristić megállapítását, mely szerint a poétikus és a poézis egymást nem fedő fogalom, ti. a poétikusból (mely az emotív vers sajátossága) teljesen hiányzik egy értelmi univerzalizálás, mely viszont a poézisben mindenkor jelen van — Bányai így gondolja tovább: „Ha az értelmi univerzalizálást az fejezi ki, hogy a költészet, a tudomány vagy a filozófia bizonyos részlet-felfedezésének valami általánosabb, emberileg, egzisztenciálisan fontosabb jelentést nyújt, akkor éppen ebben a meghatározásban találjuk meg a filozofikus vers előnyeit.” Ha ehhez még hozzáadjuk, hogy Bányai feltételezi a jó vers születéséhez a „rögz, tudatos eljárás”, a „túlzott szennvedély megfékezését”, a költő „minden üres felemelkedéstől, minden veszedelmes fantáziájátéktól” való mentességét, valamint, hogy Bányai is, akárcsak T. Ladan, megköveteli a műtől az értelmi háttérözönösítést, az értelmi szigorit, azt a determinánst, „mely az érzelmi momentum belső felületének szárd talajt, pontosságát, biztosit” — akkor nyilvánvaló lesz előttünk, hogy Bányai poétikája egyfajta klasszicista igényvel azonos. „ideális” költői pedig azok, akik ezt az igényt a költő-kritikus tudatosságával valósítják meg: T. S. Eliot, Miodrag Pavlović, Vlado Gotovac, Füst Milán. ...

Bányai elméleti állásfoglalása egyfajta költészet mellett s a másfajtaival szemben (bár nem összeférhetetlenül) nyilvánvaló tehát. Érdekes hosszabban elidőzni annál, hogy ezt az állásfoglalást miképp indokolja, mivel motíválja: nem az olvasónak-kritikusnak elvitatathatlan tetszési vagy nemtetszési jogával illetve izlésével, hanem az olvasó, a kritikus személyétől, izlésétől, temperamentumától független esztétikai elvek fontosságával: „Az állásfoglalás nem pusztán az izléstől függ, nem is csupán a temperamentumtól, a tetszés-től vagy nemtetszés-től, hanem elsősorban attól, hogy milyen esztétikai elvek szerint ítéljük meg, határozzuk meg, ismerjük el vagy utasítjuk el a költészet értékeit. Az ilyen állásfoglalás pozitívuma mindezekelőtt abban nyilvánul meg, hogy má-

bányai jános

intellektuális meghatározással szemben a költészet élvezését, tehát valamiféle pszichológiai kritériumokat választanak... elsősorban abban tévednek, hogy kritikai gyakorlatukban is ennek az élvezésnek jelentését és tartalmát igyekeznek kifejezni, s nem az élvezésnek értelmi jelentését. A költészetet emocionális, sőt érzelmi jelentését az „emotionalis” kritikában, illetve a kifejezés „elköltőiesítésében” igyekeznek meghatározni. Ez valóban fatális tévedés lehet”, állítja Bányai, sőt tovább megy, s egy helyen az emóció nélküli kritikáért harcolva már-már az aszkéta vagy pedig a homo duplex sorsát osztja ki a kritikusnak: „A kritikus a mű gondolatát és önmaga állásfoglalását az olvasás élményével szemben (B. J.) fejezi ki”, írja, s ebből minden rosszulindulat nélkül, de egy kis túlzással azt olvashatjuk ki, hogy a

sek közt kisebb rések voltak. Szociálisan leszakadtak persze léteztek, de ami minket elsősorban érdekelt, az a rendszerbontó irodalom és gondolkodás volt. Lehet, hogy több figyelmet érdemelt volna a magyarok szociális helyzete – vagy általában a szociális helyzet. Sajnos nincsen lendület, mely képes lenne megállni minden mellett, ami releváns.

Ami Újvidéket illeti, tény, hogy generációnkban, ha jól emlékszem, Geroldon kívül nem volt újvidéki. Esetleg hozzátehetjük Mauritsot és Ladik Katit, akik telepiek voltak. Ilyen szempontból talán el lehet mondani, hogy Újvidék mesterségesen lett magyar központ. Viszont alternatívák nem voltak az asztalon. Arról magunk dönthettünk, hogy mit írunk és mit nem – de arról nem, hogy hol legyen a Forum. Csak a nemzeti tanácsok és a kulturális autonómia (vagy részleges kulturális autonómia) megjelenésével indulhattak viták arról, hogy hol legyenek a kulturális intézményeink.

Az 1980–83-as sympósokat hogyan láttad, hogyan élted meg a betiltásukat? Az én hipotézisem, hogy a vajdasági magyar értelmiségnek ezen új nemzedék szétverése tette be a kaput, és nem a délszláv háború...

A *Symposion* számomra roppant fontos volt és maradt. Sziveri ráadásul földim, becske-reki, vagyis muzslai. Tehát a rokonszenvem folytatódott, de nem igazán közöltem írásokat 1980 és 1983 között. (A 200. jubiláris számba én is írtam, mint egy korábbi generáció tagja.) Ezekben az években elsősorban a jog kötött le – és ez eltartott egy ideig. Az utóbbi években igyekszem visszalopakodni az irodalomba – az ügyvédi irattár révén. Szóval 1983-ban nem álltam igazán közel az eseményekhez, de kétségtelenül fájt, sokkolt, ami történt. Ekkortájt nem voltak politikai kötődéseim sem, melyek révén értesüléseim lehettek volna. Szóval nem hallottam, és nem is tudhattam, hogy ki áll a döntések mögött.

Ami a kapu betevését illeti, amióta többet foglalkozom régi iratokkal, látom, hogy nem egyszer lettek már betéve – vagy becsapva – kapuk. És voltak újranýtások, folytatások is. Nem adnám fel a reményt.

Mindenki csak utalgat, hogy Major volt az egész ügy mögött, vagy akár Bányai, Fehér Kálmán vagy Gion csitítgatta volna őket. Rém kellemetlen kérdés...

Őszintén szólva, nem tudom. Major Nándornak komoly pozíciója volt. Tehát nem értelmetlen a találgatás. De valamilyen magyarázatot kellene keresni arra a kérdésre is, hogy miért zavarta volna őt annyira a *Symposion*. Vagy hogy ki mást zavart? Nincsen válaszom ezekre a kérdésekre. Majorral személyesen korrekt kapcsolatban voltam és maradtam, de annyira nem voltunk egymáshoz közel, hogy tudjam, mit tett vagy nem tett. Tudom, hogy sok Major-ellenes fáma terjengett, hogy ő a hibás mindenért, akadtak, akik Majorral igazolták, hogy Miloševićhez álltak. De ha jogászként releváns tények után nézek, semmivel sem tudom igazolni – vagy cáfolni –, hogy volt-e szerepe, és milyen. Bányai, Fehér Kálmán, Gion, ők ott voltak a színpadon, de nem olyan fajsúllyal, hogy ilyen döntést hozhattak vagy megakadályozhattak volna. – És sajnos most már egyiküket sem lehet megkérdezni.

Budapest, 2017. szeptember 4.

